

מי ימנע את שכחת התורה?

מים ראשונים: כבר הקדשנו דף מיוחד בפרשת וילך לנושא כי לא תשכח מפי זרעו. אך התורה היא מים שאין להם סוף ונראה שניתן להוסיף ולהעמיק בפנינה הבאה.

בבא מציעא דף פה עמוד ב

ריש לקיש היה מציין (מסמון) מערות (קבורה) של חכמים.¹ כאשר הגיע למערתו של רבי חייא נעלמה ממנו. חלשה דעתו, אמר: ריבוננו של עולם לא פלפלתי תורה כמותו!² יצתה בת קול ואמרה לו: תורה כמותו פלפלת, תורה כמותו לא ריבצת.³ כאשר היו רבנים רבי חנינא ורבי חייא, אמר לו רבי חנינא לרבי חייא: אתי אתה רבי: חס ושלוש, אם תשתכח תורה מישראל אחזיר אותה בפלפולי!⁴ - אמר ליה רבי חייא לרבי חנינא: אתי אתה רבי: שעשיתי שלא תשתכח התורה מישראל! מה אני עושה - אני הולך וזורע פשתן ושוזר ממנו רשתות וצד צבאים ומאכיל מבשרם ליתומים. ועושה מגילות (מעורים) וכותב חמישה חומשי תורה (עליהם), ואני הולך לעיר ומלמד לחמישה תינוקות חמישה חומשים ומלמד משנה לשישה תינוקות שישה סדרים.⁵ ואני אומר להם: עד שאחזור - תְּלַמְדוּ מִקְרָא זֶה לִזְהָ וְלַמָּדוּ מִשְׁנָה זֶה לִזְהָ.⁶ וכך אני עושה שלא תשתכח תורה מישראל. היינו דאמר רבי: כמה גדולים מעשי חייא!⁷

מסכת כתובות קג ע"ב⁸

¹ על ציון קברים ראה מסכת שקלים פרק א משנה א: "באחד באדר משמיעין על השקלים ועל הכלאים. בחמשה עשר בו קורין את המגילה בכרכין ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקואות המים ועושין כל צרכי הרבים ומציינין את הקברות וכו'". ראה גם מסכת מועד קטן פרק א משנה ב לגבי ציון קברים בשביעית (שנת שמיטה) ובחול המועד. וכל זה על מנת להזהיר את הכהנים ומי שמקפיד על טהרה שלא להיטמא בקבר. בתרגום המשך הגמרא מארמית לעברית נעזרנו בפרוש שטיינזלץ, אך האחריות לשינויים מי יבין, היא כולה שלנו.

² ראה גמרא סוכה כ ע"א שריש לקיש משבח את ר' חייא שייסד תורה בישראל: "אמר ריש לקיש: הריני כפרת רבי חייא ובניו. שבתחילה כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה, חזרה ונשתכחה עלה הלל הבבלי ויסדה, חזרה ונשתכחה עלו רבי חייא ובניו ויסדה". וכאן הוא מבין שהיעלמות קברו של ר' חייא היא בשל קדושתו המיוחדת (קברי צדיקים דווקא נסתרים) ולפיכך מקנא בו ואינו מבין מדוע מעלתו בתורה פחותה מזו של ר' חייא. שים לב לביטוי "פלפלתי תורה" שהוא מפתח לנושא שלנו ויחזור עוד להלן. האם הפלפול הוא הדרך לשימור התורה ומניעת שכחתה?

³ לא הרבצת תורה כמו ר' חייא. ראה גמרא מועד קטן טז ע"א שרבי יהודה הנשיא גזר שלא ישנו לתלמידים בשוק ור' חייא הפר את הוראתו ושנה לשני בני אחיו רב ורבה בר בר חנה וננף ע"י רבי. כל כך היה חשוב לר' חייא להרביץ תורה ברבים. ועוד נשוב ונראה גמרא זו להלן.

⁴ ראה גמרא תמורה טז ע"א על ההלכות שנשכחו בימי אבל משה, ויהושע ופנחס (ושמואל) סרבו לשאול עליהם באורים ותומים כי "לא בשמים היא" ו"אין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה". וכיצד חזרו? "והחזיר עתניאל בן קנז מתוך פלפולו". ואנו שואלים: מה בכלל פשר העניין הזה שרבי חנינא ור' חייא היו רבים? נאמר שרבים פירושו נחלקים ולא מסכימים. אך עדיין, מה מקור ריב זה? מה גם שעפ"י לשון הסיפור יש כאן סגנון התנצחות וכבוד אישי לא קלים. "אתי אתה רבי?". התשובה להלן.

⁵ שים לב שלא כתוב שכתב את המשנה. את התורה כתב ואילו את המשנה סידר להם בע"פ. חילק אותם לקבוצות (חבורות) של חמישה תלמידים ללימוד המקרא וקבוצות של שישה ללימוד המשנה. כל תלמיד מתמחה בחומש אחד ובסדר משנה אחד ומלמד את השאר (ואולי אח"כ מחליף ביניהם). ומה הרב עושה?

⁶ לימוד בחברותא! תלמדו האחד את השני. הרב מסתלק ונותן לתלמידים לפלס את דרכם שלהם בלימוד התורה.

⁷ רבי שלעתיים גם נזף ברבי חייא תלמידו המובהק (הערה 3 לעיל ו-18 להלן) הוא זה שגם משבח אותו ואומר, מן הסתם באזני התלמידים האחרים: ראו כמה גדולים מעשיו של חייא! (בלי התואר רבי). על יחסי רבי ור' חייא ניתן לכתוב דף מיוחד (ראה עימות נוסף ביניהם שנגמר בנזיפה בבראשית רבה לג ג, ירושלמי כלאיים ט ג). כאן אנו רק מבקשים להבין מה פשר התיאור הלכאורה מוגזם של ר' חייא, מה מטרת התהליך המפורט והארוך הזה? נראה שיש כאן משל של עולם התורה, מה מקיים עולם זה ומה יחסו לעולמות האחרים. ר' חנינא רואה את קיום התורה, את ההבטחה/משימה "כי לא תשכח מפי זרעו" בתוך תוכו של עולם התורה הפנימי, בתוך בית המדרש. בתוך תשובתו המתפלפלת (תרתי משמע) של ר' חנינא, אולי מקופלת גם הכרעה בוויכוח הפנימי בתוך בית המדרש אם סיני - בור סוד עדיף או עוקר הרים - (הוריות יד ע"א, סודרן מול פילפולן בלשון הירושלמי הוריות פרק ג הלכה ה, דברינו סיני או עוקר הרים - סודרן או פלפולן בדפים המיוחדים). בא ר' חייא ופותח את דלתות בית המדרש (הגדול) לעולם הרחב. רצונך שלא תשתכח תורה מישראל? עליך לצאת מבית המדרש. עליך לבנות עולם חברתי וכלכלי שלם שתומך בלימוד התורה, מעבודת השדה ועד תעשייה, מחקלאות ועד בורסקאות. ובתוך עולם התורה, חפש את צעירי הצאן, חלק להם משימות, למדם מתחילת דרכם ללמוד וללמד אחרים, צור להם בית מדרש פנימי משלהם, הטל עליהם אחריות ולימוד בחברותא. מתוכם כבר יבואו ר' חנינא ורבה, ריש לקיש ורב אמאי של הדור הבא, משמרי סיני ועוקרי הרים.

⁸ סיפור המריבה בין רבי חנינא ורבי חייא מצוי גם בגמרא כתובות בקשר לצוואת רבי יהודה הנשיא באשר להנהגת בית המדרש והנשיאות לאחר מותו. צוואה שמסתבר שלא היה פשוט וקל לקיימה. ראה סיפור הפטירה של רבי שם (כתובות קג ע"א-קד ע"א) וכן בירושלמי כלאיים פרק ט הלכה ג, בקהלת רבה פרשה ז יא ופרשה ג ט, ובקצרה גם בבראשית רבה צו ה.

תנו רבנן: בשעת פטירתו של רבי, אמר: לפני אני צריך, נכנסו בניו אצלו. אמר להם: היזהרו בכבוד אמכם; נר היא דלוק במקומו, שולחן יהא ערוך במקומו, מטה תהא מוצעת במקומה...⁹
אמר להן: לחכמי ישראל אני צריך, נכנסו אצלו חכמי ישראל. אמר להן: אל תספדוני בעירות, שמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא, חנינא בר חמא ישב בראש...¹⁰

שמעון בני חכם. מאי קאמר? הכי קאמר: אף על פי ששמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא... ורבי מאי טעמא עבד הכי? נהי דאינו (למרות שאינו) ממלא מקום אבותיו בחכמה, ביראת חטא ממלא מקום אבותיו הוה.¹¹
חנינא בר חמא ישב בראש. לא קיבל רבי חנינא, שהיה ר' אָפֶס גדול ממנו שתי שנים ומחצה. יתיב רבי אפס ברישא, ויתיב רבי חנינא אבראי ואתא לוי ויתיב גביה. נח נפשיה דרבי אפס ויתיב רבי חנינא ברישא, ולא הוה ליה ללוי איניש למיתב גביה וקאתא לבבל...¹²

והא הוה ר' חייא!¹³ נח נפשיה.¹⁴ והאמר ר' חייא: אני ראיתי קברו של רבי והורדתי עליו דמעות! ... והתניא: כשחלה רבי, נכנס ר' חייא אצלו ומצאו שהוא בוכה, אמר לו: רבי, מפני מה אתה בוכה? ... א"ל: אנא אתורה ומצות קא בכינא!¹⁵

ר' חייא עסוק במצות הוה, ורבי סבר: לא אָפְגְרִיה.¹⁶ והיינו דכי הוה מינצו ר' חנינא ור' חייא, א"ל ר' חנינא לר' חייא: בהדי דידי מינצת? דאם חס ושלום נשתכחה תורה מישראל, מהדרנא ליה מפלפולי! א"ל ר' חייא: אנא עבדי דלא משתכחה תורה מישראל. שאני מביא פשתן וזורע ושוזר ממנו רשתות וצד צבאים ומאכיל את בשרם ליתומים. ואני עושה מגילות מעורות הצבאים ואני הולך לעיר שאין בה מלמד תינוקות וכותב חמישה חומשי תורה לחמישה תינוקות ושונה שישה סדרים לשישה תינוקות. לכל אחד ואחד אני אומר לו: שנה את סידרך לחברך.¹⁷

והיינו דאמר רבי: כמה גדולים מעשה חייא.¹⁸

⁹ זו צוואת רבי לבניו שיזהרו בכבוד אמם ויקפידו שהבית ימשיך להתנהל באופן מכובד כפי שהיה בחייו. והגמרא שם מבהירה שמדובר באמם החורגת של בניו (שרבי נשאה בשלב מאוחר בחייו?), כי כיבוד אם היא מצווה פשוטה מהתורה ולא היה צריך לצוות על זה. קטע זה לא שייך ישירות לנושא שלנו, אך נאה לקרואו.

¹⁰ כאן היא הצוואה לחכמים ועיקרה הסדרת התפקידים בין החכמים לאחר מותו - צוואת ההנהגה.
¹¹ אנחנו שומעים כאן חריקה ראשונה בצוואת רבי שהעדיף את גמליאל בנו הבכור כנשיא, למרות ששמעון היה חכם ואולי ראוי יותר. זאת, משום שגמליאל היה יותר ירא חטא (בצירוף הבכורה נראה). ועדיין כל זה 'במשפחה פנימה'.

¹² החריקות או שמא הכיבודים ממשיכים גם אצל חכמי בית המדרש הגדול: רבי חנינא, רבי אפס ולוי. רבי חנינא לא מוכן לקבל את תפקיד ראש הישיבה (האחראי על סדר הלימוד?) וכיבד את ר' אפס שהיה מבוגר ממנו. אבל בה בעת בחר לשבת מחוץ לבית המדרש מפני שהקפיד על כבודו שלו או שלא רצה להביך את ר' אפס ולתת לו הזדמנות נאותה, ראה רש"י ושטיינזלץ על אתר. לוי מצטרף אליו ושניהם כעת לומדים בחברותא מחוץ לבית המדרש (ראה קובלנת חכמים "ותורה מבחוץ" כאשר רבן שמעון בן גמליאל אביו של רבי יהודה הנשיא מוציא את רבי מאיר מבית המדרש וחכמים היו זורקים פתקאות עם שאלות החוצה, הוריות יג ע"ב). וכשרבי אפס נפטר התמנה רבי חנינא לראש הישיבה, כפי שרבי ציווה במקור, וכעת אין ללוי עם מי ללמוד בחוץ והוא יורד לבבל (למה לא נכנס פנימה עם רבי חנינא?). ראה עוד בגמרא שם בקטע שהשמטנו הצעה אחרת למה שאירע לאחר פטירתו של רבי. ראה את כל 'סידורי התפקידים' האלה אחרי מותו של רבי גם בגמרא שבת נט ע"ב בדיון אם מותר לאשה לצאת בכלילא (רש"י: רצועה רקומה בזהב) בראשה בשבת.

¹³ ואיפה רבי חייא שהיה מגדולי תלמידיו של רבי בכל הסיפור הזה? למה הוא לא נזכר כאן? למה רבי יהודה הנשיא לא ייעד לו שום תפקיד?

¹⁴ תשובה ראשונה: הוא נפטר וכבר לא היה בחיים.

¹⁵ הגמרא מביאה כאן מספר מקורות המעידים על כך שרבי חייא היה בחיים כשרבי נפטר ולפיכך מתבקשת תשובה אחרת לשאלה מדוע לא נזכר שמו של רבי חייא ברשימת החכמים שרבי מצווה להם תפקיד בצוואתו.

¹⁶ תשובה שנייה: רבי חייא היה עסוק במצווה ורבי לא רצה לבטל אותה מעיסוקיו (אפגריה מלשון פגרה = הפסקה). באיזו מצווה היה ר' חייא עסוק? אזו מצווה כה חשובה וגדולה היא שגרמה לו לצאת מרשימת החכמים המיועדים של רבי!

¹⁷ זו המצווה שבה היה ר' חייא עסוק בשעה שבבית המדרש הגדול היו עסוקים בסדרי כבוד וקדימויות! ומול מי עומד ר' חייא. מול ר' חנינא שוודאי גדול בתורה היה ושוויתר לרבי אפס על תפקיד ראש הישיבה, אבל למד תורה בחוץ עם לוי! וכעת אנחנו גם מבינים מה פשר הריב של רבי חנינא ור' חייא שלא התחיל עם מותו של רבי, אבל הגמרא נזכרת בו אגב מלחמת הירושה של רבי בבית המדרש. מחלוקת יסודית בין שתי אסכולות, בין שניים מגדולי תלמידיו של רבי, בשאלה איך יתקיים עולם התורה. רבי חנינא מייצג את האסכולה האליטיסטית שסבורה ששימור התורה ואי שכחתה יתקיימו בתוך בית המדרש פנימה. ואם חו"ח תישכח התורה, יחזירוה בעלי התריסין בפלפולם. מנגד, עומד ר' חייא שכוחו בבית המדרש גדול לא פחות משאר החכמים, אבל הוא מבין ששימור התורה והערוכה לאי שכחתה מצוי מחוץ לבית המדרש! בחינוך הדור הצעיר, בהבל פיהם של תינוקות בית רבן, בדאגה לתורה הרחבה והפתוחה לכל, תורה שממנה גם יבואו ר' חנינא ור' חייא, ר' אפס ולוי ושמעון וגמליאל שיאישו את בית המדרש של הדור הבא. וכפי שכבר ציינו לעיל: רצונך שלא תשתכח תורה מישראל? עליך לבנות עולם חברתי וכלכלי שלם שתומך בה, מעבודת השדה ועד תעשייה, מחקלאות ועד בורסקאות. ובתוך עולם התורה, חפש את צעירי הצאן, חלק להם משימות, למדם מתחילת דרכם ללמוד וללמד אחרים, צור להם בית מדרש פנימי משלהם, הטל עליהם אחריות ולימוד בחברותא. מתוכם כבר יבואו ר' חנינא ורבה של הדור הבא, סיני ועוקרי ההרים. זה פשר "כי מינצו" של רבי חנינא ור' חייא.

¹⁸ אכן גדולים. רבי ידע הכיר היטב את כוחו של רבי חייא תלמידו הבכיר והנאמן. הוא ר' חייא שנקרא רבה היינו 'הגדול' ומשניותיו הן 'משניות גדולות' (שיר השירים רבה ח א, קהלת רבה א ח). ראה (שוב) העימות ביניהם על לימוד תורה ברחוב (בשוק), מסכת מועד קטן טז ע"א: "פעם אחד גזר רבי שלא ישנו לתלמידים בשוק... יצא רבי חייא ושנה לשני בני אחיו בשוק, לרב ולרבה בר בר

אמר לו ר' שמעון ברבי: אפילו ממך? אמר לו: אין.¹⁹

אמר לו רבי ישמעאל ברבי יוסי: אפילו מאבא? אמר לו: חס ושלום, לא תהא כזאת בישראל.²⁰

מחלקי המים

מים אחרונים: ראה גמרא ברכות דף יח עמוד ב שבניו של ר' חייא יצאו לעיסוק בכפרים ושכחו את תורתם והצטערו מאד ותמהו אם אבא חייא יודע (מרגיש) בצערם או לא. האם אירוע זה השפיע על ר' חייא, האם הוא קשור לנושא שלנו?

חנה. שמע רבי – איקפד". והדברים הגיעו שם עד כדי נזיפה של רבי בר' חייא שהיא נידוי של שלושים יום. (ואין זו הנזיפה היחידה של רבי בר' חייא, ראה גם נזיפתו בבראשית רבה לג ג, בדברינו **יחיי יהודה בציפורי שבע עשרה שנה** פרשת ויחי). ראה שם איך בסוף שלושים היום התחכם ר' חייא על רבי והקדים את סיום הנזיפה בו וזה קרא עליו את הפסוק במשלי טז ז: "ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישרים אתו". על מה נחלקו רבי ור' חייא? רבי היה סבור שדברי תורה מקומם בבית המדרש פנימה: "מאי דרש - חמוקי ירכיך כמו חלאים, מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר". ואילו רבי חייא דרש את הפסוק במשלי א כ: "חכמות בחוץ תרונה". רבי מכיר בגדולת מעשיו של רבי חייא ובמכוון לא מכניס אותו למערבולת המינויים ובעלי התפקידים בבית המדרש בצוואתו. ערב מותו, דואג רבי להסדיר את ניהול בית המדרש (מה שצלח חלקית). את מה שקורה מחוץ אין הוא צריך (ויכול) להסדיר. זה נעשה בידי ר' חייא שמצטרף למסורת הגדולה של מתקני בתי הספר: שמעון בן שטח ויהושע בן גמלא, ראה שוב דברינו **כי לא תשכח מפי זרעו** בפרשת וילך.

¹⁹ שומע ר' שמעון בנו של רבי, זה שלעיל ראינו שמונה לחכם בית המדרש (ונאלץ לראות את אחיו גמליאל הגדול ממנו בשנים ממונה לנשיא), את דבריו אביו ושואל: מעשיו של ר' חייא גדולים גם ממך אבא? והוא עונה לו בפשטות: כן. האם התחרט כאן רבי יהודה הנשיא על הנזיפה שנזף בר' חייא על שלמד ולימד תורה בשוק? האם במילה הפשוטה "כן" ניסה רבי לומר כאן לבנו "החכם" דבר ערכי וחשוב שהוא מעבר לידע ולכמה? האם הבין זאת שמעון? כך או כך, רבי מכיר בגדולת מעשיו של ר' חייא אבל אינו מכריע במחלוקת בין ר' חנינא ור' חייא. מדוע? כי צריך את שניהם.

²⁰ זה סיוס קצת צורם לכל הסוגיה, אבל כך מחלק שטיינזלץ את הסוגיה ואנחנו בעקבותיו. ר' יוסי בן חלפתא היה אחד מרבותיו של רבי יהודה הנשיא שחלק לו כבוד רב, ולאחר מותו, חלק כבוד גם לר' ישמעאל בנו. אבל ההתערבות של ר' ישמעאל בנו כאן לדרוש בכבוד אביו, מקלקלת את השורה. ר' ישמעאל ברבי יוסי הוא דמות מיוחדת ומחוספסת שראויה לדרך לעצמה. סיוס הסוגיה בדברים אלה משאירה לנו קצת טעם רע בפה: מה מפריע לר' ישמעאל שרבי משבח את ר' חייא? למה הוא צריך לערוך כאן תחרויות והשוואות של כבוד וגדולה? אולי גם זה חלק מהסיפור האנושי הנפלא הזה – חכמים בלי כחל ושרק. ראה דברינו **שועל, עקרב, נחש וגחלי אש** על פן "מפרגן" זה של חכמים.